

Mədəniyyətlərarası dialogların əhəmiyyəti

Coğrafi məkanca Qərb-Şərqi sivilizasiyalarının qovuşduğunda yerləşən Azərbaycan iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən hər iki qütbün yükünü daşımışdır. Belə ki, Böyük İpek Yolunun məhz Azərbaycandan keçməsi bu məsuliyyətli və həm də regional cəhətdən ağır olan işin ödəsindən gəlməyi tələb edirdi. Vaxtılı regionun bu xüsusiyətlərini çox diqqətlə nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "... İpek yolu"un dəhlizinin mərkəzində yerləşən ölkə kimi Azərbaycan Şərqlə Qərbin qovuşmasında mühüm rol oynayır."

Müsair dövrde daha çox qabarık arakət alan Şərq-Qerb arasındaki əqəmlər birxətti olaraq inkişaf etmir. Elə ki, bir-birinə əks olan qütblerin übərəzə istiqaməti həm də onların xəzinləşməsi üçün də bir bəhanə idi. Bu xəzinləşmə özlüyündə qlobal xəzərə malikdir. Elmi-nezəri ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi, qloballaşma - milli sərvətlərin qeyri-şərtləşməsi - əməkdaşlığından başlayaraq ümumdünya sistemine qoşulması prosesidir. Məhz XXI əsr qloballaşmanın en böyük mərhəlesi sahildədir. Bu dövrde vahid qlobal iqtisadiyyatın yaradılmasında Amerika, Avropanın İttifaqı və Şərqi-Qərbi Asiya tərəfindən təşkil olunur. Qloballaşma dünyasında ən böyük iqtisadiyyatın, eləcə də etnik-sixoloji xüsusiyyətlərin cəmləşdiyi ədənəriyyətlərin dialoqu da bu konkəstə daxildir.

Mədəniyyətlərin yaxınlaşması və aloqu məsəlesi elmi-nəzəri cəhət-ən alımların tədqiqat mövzusu ol-uşdur. Mədəniyyətşünas alim Hantinqtona görə mədəniyyətlərin əqlişməsi həm mikrosviyədə (şəhərlər), həm də makrosviyədə (fərqli mədəniyyətlərə mənsub övladlar arasında) mümkündür.

S.Hantıqtıq qeyd edir ki, gələcəkdə 7-8 sivilizasiya arasındaki böyük qarşışdurma olacaq ve o da artan hərəkətlə yüksələcək. Bu, mədəniyyətlərin arasında gedən və ayrılan xətlərin kəsişməsidir. Bu fərqləri işiirdən kəskinləşdirən müxtəlif qrup adamlar mövcuddur və onların da müxtəlif maraqları vardır. Bəs mədəniyyət və sivilizasiyanın ferqi, daha doğrusu, özünəməxsus cəhətləri ansıllardır?

Biz adı təsəvvürdə və elmi-tədqiqat işlərində qədim (və ya antik) sivilizasiya haqqında məlumatlarla qarşılaşıraq. Belə hesab edirik ki, bütün əhəmələrdə sivilizasiyalar mədəniyyətlərin sonucu kimi qəbul ediləlidir. Sivilizasiya ilə mədəniyyəti irsildirən cəhətlər onları "ayıran" əhətildən daha çoxdur.

Bəli, həqiqətən mədəniyyətlər arasında fərqlər mövcuddur. Lakin u, heç də mədəniyyətlər arasında oxşarlıq əlaqələri inkar etmək iqtidarındır. Daha dəqiq desək, ər hansı bir xalqın mədəniyyəti izə olunmuş şəkildə inkişaf edə biləz; mədəniyyətlər çox zaman təkə bir-biri ilə yanaşı deyil, həm də ir-birinin içində yaşayır.

Qərb və Şərqi sivilizasiyalarının ovusuğunda yerləşən Azərbaycanın mədəniyyətinin təzahür nöqtələndə yerləşdiyi məkanın xüsusiyyətini tecəssüm etdirir. Lakin yerli zünəməxsus xüsusiyyələri qorunmasa öz milli kimliyini itirər və bir millet olaraq dünya sivilizasiyasını tərk edər. Vaxtılı Türk xalqının atası sayılan böyük Atatürk deyirdi: "Mədəni ilmayan insanlar, mədəni olanların yaqları altında qalmağa məhkumurlar."

Məlumdur ki, müasir dönyanın eosiyasi kontekstindən danişarkən, irinci növbədə, sivilizasiyalar və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir mexanizminə fikir vermək lazımdır. Çünkü illətləri bir araya yığılan sivilizasiya və mədəniyyətlər öz aralarında ortaq mövqeyə malikdirlər. Belə ki, Qərb eosiyasətçiləri gələcək dünya inkişafının əsasən iki konsepsiyasından çıxış edirlər. Onlardan biri - neoantik konsepsiya (ən görkəmli nümayəndəsi S.P.Huntington) gələcək

ünnye nizamının müxtəlif sivilizasiyalar (əsasən 8 sivilizasiya - Atlantik, Latin Amerikası, slavyanprovalsv, islam, hind, Çin, Yaponiya və Afrika) arasında mədəni, ideoloji, dini ziddiyyətlərin güclənməsi fonunda təsvir edir. Hantingtonun fikrincə, ünnye dövlətləri və xalqları arasında aş verəcək toqquşmalar və dağııntılar məhz bu sivilizasiyalar arasındaki etibarlılıqdan əmələ geləcekdir. Qərb ünnyasının mədəniyyətini özündə əks etdirən nəzəriyyəçi buraya daxil olan dövlətlərin mədəniyyətlərini təsdiq etməklə məşğuldur. Belə ki,

Qərb sivilizasiyası digər xalqların sivilizasiyalarından köklü şəkildə fərqlənir. Müəllif sivilizasiyalar rəqabətində mədəniyyət faktorunun müənəüm rol oynadığını əsas gətirərək "sivilizasiyaların toqquşması" nəzəriyyəsində bu yaxınlaşmanın qeyri-mümkün olduğunu söylemişdir. Düzdür, sonralar, 1996-ci ilde nəşr etdiyi "The clash of civilizations and the remaining of the World" kitabında mədəniyyətler və sivilizasiyaların qismən de olsa yaxınlaşmanın mümkünlünü qeyd etsa də, lakin bu yaxınlaşmanın kulminasiya nöqtəsi kimi ABŞ dövlətini götürdü. Bu baxışlarda humanizmdən çox, millətçilik və irəqlilik xarakteri hiss olunmadadır. Amerikalı geosiyasətçi Frensis Fukuyamanın teklif etdiyi, "mondializm" adlanan ikinci konsepsiya görə gelecek dünyanın inkişafı məhz Qərbən keçir.

Məlumdur ki, bütün xalqların, dövlətlərin dünyabaxışlarının eyniləşməsi çox mürəkkəb və ağırlı prosesdir. Ona görə ki, burada ayrı-ayrı dövlət və xalqların mədəniyyəti və mental baxışlar sistemi özünü göstərməkdədir. Onları isə bir araya yığma məsuliyyəti ev sahibinin öz üzerine düşür. Dünyanın gelecek inrikəfi bu sivilizasiyaların münasibətinin təzahürü ki mi çıxış edir. Çünkü dünya dövlətləri və xalqlarının əmin-amanlıq, sülh şəraitində yaşamasının müqəddəm şərti məhz sivilizasiyalararası dialoqdan keçir. Bu suallara cavabı yənə de sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsində, dialoqunda axtarmaq lazımdır. Məsələnin qlobal olması belə bir sual ortaya çıxarı: Qərb yönümlü mədəniyyət üstündürmü, ilk əvvəl Şərqi mədəniyyəti, yoxsa Qərbi mədəniyyəti yaranmışdır?

Şəh. Qərbi mədəniyyətinə tələb olun-

Şərq-Qərb münasibətlərinə elmi
trakusdan baxdıqda, Sovet rejimində-
ki qadagalara baxmayaraq, bu sual-
ara cavab verən görkəmli şərqsü-
nas alim Aida Əmanquliyeva öz tədqiq-
atlarında yeni müstəvیدə araşdır-
mış, elmin inkişaf konturlarını geniş-
əndirərək Şərq-Qərb münasibətləri-
nin xarakterini və perspektivlərini
səhəlil etmişdir. Alimin tədqiqatlarında
səkçə Şərqi öyrənməklə deyil, Şərqi
öz üsul dəst-xəttini araşdırmaqla,
Qərbin texnogen modelinə yiyələn-
məkələ Şərq-Qərb münasibətlərinin
zəruriyini ortaya çıxarmışdır. Bu sa-

hədə geniş tədqiqat işlərinin böyük tərkib hissəsi kimi şərqşünas alimin fundamental yaradıcılığının elmi-fəlsəfi mahiyyətini dərinlənən açan akademik Səlahəddin Xəlilov yazırırdı: "Aida xanım öz zəmanəsini qabaqla- yaraq Azərbaycan gerçəklilikində Şərqi və Qərbi vəhdəti ideyasını ilk dəfə konseptual şəkildə irəli sürmüşdür."

Artıq müasir dövrde Şərq-Qərb qarşidurmasının nəzəri əsaslarının praktikada tətbiqinin vaxtı çoxdan-çıtmışdır. Bu gün XXI əsrin astana-sında superdövlətlərin münaqişə ocağına çevrilən Şərq dövlətlərinin mədəniyyətlərinin itirilme qorxusu varmı, Şərq dövləti bu mədəniyyətlə-rası dialoqa ev sahibliyi edə bilər-mi - kimi geosiyasi məsələnin öün-də duran suallardır. Bütün dünyada yeniden aktuallaşmış bu problemin Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva bir dəsi-si-yasi gündəliyə daxil etmiş, öz məq-sədyönüllü fealiyyəti ile ölkəmizin bu dialoqda təşəbbüskar və aparıcı tə-rəf kimi çıxış etməsinə nail olmuşdur. Mehəz bu fealiyyətin nəticəsi olaraq Bakı 2009-cu ildə İsləm mədəniyyə-tinin paytaxtı elan olundu. Tarixen Böyük İpək Yolu, ticaret məkanı Azərbaycandan keçdiyi üçün bu böyük ərazi Qərble Şərqi birləşdirən bir məkana çevrilir. Bu əlverişli şərait Azərbaycana imkan verir ki, böyük iqtisadi, mədəni və siyasi nailiyyələ-rə imza atsın. Mehəz bu əlverişli şəra-itdən istifadə edən müstəqil Azərbaycan dövləti Qərble Şərqi birləşdi-rən tarixi İpək yolunun bərpası işinin təməlini Bakıda qoyur, o gündən Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri Şərq-Qərb mövzusunda keçirilən beynəlxalq elmi məclislərə ev sahib-liyi missiyasını öz üzərinə götürür.

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, Şərqi-Qərbi münasibətlərinin universal şəkildə öyrənilməsi istiqamətindən çox az iş görülmüşdür. Tədqiqatlar əsasən ayrı-ayrı şəxsiyyətlər üzrə aparılmışdır. Şərqi və Qərbi sivilizasiyalarının Azərbaycanın tarixi-mədəni inkişafına təsiri, milli mədəniyyətimizi və təfəkkür terzimizi Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri kontekstində araşdırmaq və onun inkişaf perspektivlərini müəyyənlaşdırmaq də müasir cəmiyyətinə yətəyişməz əsas vəzifelerindən biridir.

ve mədəniyyət Şərqdə başlayıb, Qərbdə başa çatmışdır. Qərb özünü mədəniyyətin beşiyi hesab edir. Lakin bu gün Yaponiya, Çin, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin texnoloji modernləşmədə qazandıqları uğurlar göz qabagındadır. Artıq siyasi, iqtisadi, texnogen, mədəni mühitdə Qərbin hegemonluğununa son qoyulur. Adlarını çekdiyimiz sferalarda kənkişaf nailiyyətləri bütün regionlara parçalanır. Bu ayrı-seçkiliyə son qoymaq isə tarix boyu çox ağır, tələyüklü bir məsələdir. Ona görə də bəşəri böhrandan çıxış yolunu bирgə araşdırmaq lazımdır. Müasir dünyada mədəniyyətlərərəsasi münasibətlər ümumbəşəri səylərlə axtarış tapılmalıdır.

Bu gün dünyada Qərbin diqtə etdiyi bütün sferalarda inkişafın "eqoist-rasionalist" modeli üstünlük təşkil edir. Bu siyasi baxışların altında güclü-gücsüz məsələsi darduğu üçün inkişaf etmiş Qərb dövləti və ondan geri qalmış Şərqi dövlətinin aqibəti və münasibəti durmaqdadır. Bu münasibətlər çərçivəsində ayrı-ayrı xalqların taleyi: milli-etnik məsələlər, milli kimliyin təsdiqi, nəhayət, millətin və dövlətin qalıb-qalmaması məsələsi durur. Bu çətin və məsuliyətli işin öhdəsindən gəlmək olduqca çətindir. Belə ki, xalqların milli-mədəni xüsusiyyətlərini qorunub saxlamaq və bir-birinə integrasiya etmək kimi yeni inkişaf paradigması işlənib hazırlanması vacib idi. Bunun üçün isə yenə sivilizasiyaların və mədəniyyətin dialoqu zəruridir. Elə dialoq ki, bütün bəşəriyyətin, müxtəlif sivilizasiyaların, xalqların vətəndaş, mənəvi-etik, humanitar potensialını hərəkətə getirə bilsin, müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı fərqləri aradan qaldırmağa deyil, onlar arasında balansın yaratmağa hərəkət etməlidir.

adi nailiyyətlər, Şərq düşüncə tərzini əsasını insanın mənəvi kamilliyi şkil edir. Qərb sivilizasiya tipinin əsasını sosial-mədəni identifikasiyinin əsasını tətbiq etməyi münasibətlər tipində insanlaşdırma yaxşı yaşaması və rifahıdır. Qərb əsasını yaşam tərzinin əsasını iqtisadiyyatın gücündə görür. Şərq təfəkküründə enənəciliyə çox güclüdür. Hətta əsasını enənəciliyə sadıqlıq bəzən mühabətkarlıqla nəticələnir. Daim yeniliklərlə üzləşən Qərbdə yaxşı yaşamaq uğrunda, demokratiya, insan azadlığıları uğrunda daim mübarizə aparırlar. Qərb siyasi sivilizasiyasiının əsası budur. Lakin tarixən mədəniyyətin beşiyi olan Şərqdə bütün yazılı ənbələrdən məlum olur ki, ədaletli əməyyət yaratmaq uğrunda mübarizə

bu ölkələrin əsas məqsədi olmuşdur. Bu fərqləri nəzərə alaraq Qərberəq qəsidişurmasının bir az azaltmaq və yumşaltmaq nöqtəyi-nəzərdən bu tərkibdə olan beynəlxalq dialoqların əsirilmesi olduqca zəruridir. Yuxarıda sadalanan mədəniyyətlərin birgə təsisiyyəti və araşdırılması dözümlü lük və birgə əməkdaşlıq nəticəsinin əldə olunur.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi, **Tolerantlıq** - dini dözmüllülük deməkdir. Bu onu xatırladır, müxtəlif xalqların inanc və əqidələrə hörmət etmək və dözümlü yasaşmaq tələb edir. Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olduğu üçün bu ince məsələlərə hörmətlə əlaşşmaq tələb olunur. Tolerantlıq əyende insan azadlığı, demokratiya, söz azadlığı və s. kimi milli hissələrin çulğasıdır. Bu terminin altın-ətrafının üçün irəqçılık, ksenofobiya, dözümsüzlük, dini ayrı-seçkililik, error və ekstremizmin qəbul edilməsi xarakterikdir.

10

1648-ci ildə imzalanmış Vestfal
ülkü dini dözümlülükle bağlı ilk sə-
eddır. Baxmayaraq ki, bu istilahdan
sonra saysız-hesabsız müharibələr
müşdur. Bu istilah öz yerini tapa
lmıddı. Bu fikirlerin tam dolğunluğu
alnız II minilliyyin sonunda formalas-
ınağa başladı. Dini dözümlülük de-
kde, eziilmiş xalqın dinini, mənəviy-
atını məhv etmək deyil, əksinə sül-
ü qoruyub saxlamaqla qonşu
xalqların mədəniyyətinə və dininə
örmət kimi başa düşülür. Bu ən çox
zsayılı xalqların mədəniyyətində tə-
məhür edilir. Həqiqətən də dinlər ara-
nda dialoqun yaradılması, qarşılıqlı
örmət göstərilməsi müasir cəmiyy-
etdə demokratik stabilliyin yaradıl-
ması üçün çox vacibdir. Bu məqəd-
əs işin ağırlığını hiss edən Azərbay-
can Respublikasının Prezidenti cə-
hab İlham Əliyev öz nitq və çıxışla-
rında xüsusi qeyd edir: "Azərbaycan
əm Avropa Şurasının, eyni zaman-
da, İsləm Əməkdaşlıq Təşkilatının
əzvü kimi multikulturalizmi bir missi-
ya kimi öz üzərinə götürmüdüd. Biz
əsab edirik ki, multikulturalizmin
müasir dünyada alternativi yoxdur.
Multikulturalizmin alternativi yalnız
yri-seçkililik, irəqçılık, ksenofobiya, is-
mafobiya və antisemitizm ola bi-
r."

Etnik-psixoloji məqamdan yararlanaraq demək olar ki, dözümlülük ər bir ölkənin vətəndaşları tərəfinin yüksək qiymətləndirilirse, bu böyük bir təcrübənin humanist nəticəsi olur. Lakin eksinə olarsa, bu böyük müvəffəqiyətsizliyin nəticəsi olar. Təcrübəyə əsaslanmaqla bu istilahın nəbul edilməsinin doğru olub-olmamağı tam sübuta yetirilir.

(davamı 6-ci səhifədə)